

A Föld nyitott sebe

Csoóri Sándorra emlékezem

Föld, nyitott sebem – ez a régi, még a hatvanas évek közepéről való versének címe kóválygott fejemben Csoóri Sándor sírjánál. A bombakrátereket idéző látvány a múltat ébreszti föl bennem: egy tágabban vett nemzedék életének kezdetét, a veszélyekben is növekvőt, a jövőnkbe vezető út korai szakaszát. *Jóslás a te idődről* című verse pedig (tíz évvel későbből) azt sugallja megjelenése óta, hogy a költő hosszú időre szólón a magyar nyelvközösség, az önvédelmében erős, kultúrateremtő nemzet fönmaradásáért és megújulásra való képességéért harcolt és alkotott. Megszenvedte vezető szerepét. Egész népét szólította meg tegező módban. A jövő a kulcsszavai közé tartozik, ahogy ezt küllemére nézve is becses versgyűjteménye, *A jövő szökevénye* is tanúsítja. Aki a jövőből hoz hírt, az jövendől, és értelmet ad a tervező és cselekvő életnek.

Még nem tudatosítottuk eléggé, mennyit köszönhetünk neki. Filozófusoknál, politikusoknál is jobban tudta – mert minden idegszálával érezte –, hogy megmaradásunk nem a változatlanságban, hanem a változások (nem féken:) kantáron tartásától függ. Ígéretről ritkán beszélt, annál gyakrabban a sérülékeny reményről. Realista gondolkodó volt merész álmaival és örök elégedetlenségével együtt. Ezért volt öngyötrőn is hű magához és hazájához. Tudta, hogy a költészet is a hagyomány és az újítás egységében lehet maradandó, nem valamely megmerevedett kánon követésében. Az arculatában folyton módosuló, egyszerre öregedő és fiatalodó haza jövőjére is igaz ez. Az út legyen biztos – a cél bennünket megtalál. „Ha nincs út: te légy az út” – írta *Valaki súgja* címmel a hetvenes évek elején. A próféta is utat mutat, és nem a célt, nem a teleológiát tűzi ki, mert könnyen *eltévedt lovasokká* válhatunk. Más volt a feladat a XX. század elején, amikor Ady Endre figyelmeztetett erre, más a második világháború tűzözüében, majd 1948-ban és az 1956 utáni terror idején; más a „puhuló” diktatúrában és megint más az 1989 utáni, egzisztenciális döntésekre késztető, de a nemzeti szabadsággal sokáig csak áltató tévelygésben. Nekünk, akik Csoóri Sándor kortársai lehettünk, az a dolgunk, hogy megmutassuk: miként hatottak ránk művei, s az esztétikai élmény milyen eszményeket közvetített nagy szükségünkben.

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Kecskeméten él.

1967-es, *Második születésem* című kötete volt vele az első szellemi találkozásom. Fölütöm a karcsú kötetet – a *Barbár imádságnál* nyílt ki. Sokszor olvastam már ezt a remekét. De megfigyeltem, hogy – Hérakleitosz szavait véve kölcsön – senki sem léphet kétszer ugyanabba a versbe. Változik az én, változik a befogadói én. Ezen a magyarságversen most azt észleltem, ami régebben legföljebb csak átfutott rajtam: a vers művészetté szublimált filozófiáját. Azt, hogy Csoóri a mindenség nevében akart ígét hirdetni, de belátta, hogy nagyralátó vágya nem sikerült. Az ontológiai teljességet kérte számon önmagától: „Tévedés volt a születésem; / én a világ akartam lenni.” A születése előtti állapotot, az ősmindenséget akarta megismerni az egyetemességben, hogy forradalmi költőként hírt hozzon róla a jelen és a jövő emberének. Maximalista kívánság tetszik át szavain: „a szél eszméje s a magasság / széjjel csurgatott tintafoltja”, az égre írt világverssé szeretett volna válni. *A szél eszméje* olyan szférákban honol, ahol Platón a dolgok esszenciáját föltételezte: az árnyékvilágban megsejtett tőkélyt. Ahogy Arany János mondta: *a dolgok égi mását*. Az illyési „haza a magasban” sem cél, hanem ideál: a jobbítás cselekvő szándéka, magyar és ember voltunk hajtóereje. Csoóri sejtette, csak elhinni nem tudta kielégíthetetlen vágyában, hogy a hazában megtestesült mindenség dalnoka lett. Lao Ce törvényével együtt is kevesli, amit elérhetett: „s lettem felhőbe vesző ember, / egyetlen út királya” (kiemelés: A. J.). Önmagával és az emberi világgal szembeni örök elégedetlensége s a hiányok miatti szomjúsága határtalan. Az „egyetlen út”, amelynek „királya” lett, történelmi, hazányi méretű. Kicsi és veszélyeztetett, de – a szerelmesek nyelvén így fejezhető ki – a mindenünk. Csoórinak kiváltképpen az. Ezzel együtt szeretett volna – vulgárisan mondva – „világköltő” lenni már költőútjának első harmadában-negyedében, mint első kedvence, Petőfi, s mint XX. századi példaképei. Belátta, neki is csak egy út adatott meg: hogy *kicsiny országának orcájára üssön*, mint Ady, s népének hangadója legyen az ellenséges hatalmakkal szemben.

Hazai viszonylatban már harminc-harmincöt évesen mértékadó egyéniség volt, nemcsak költőként, hanem közéleti emberként is: idehaza elsők között írta meg esszéiben, hogy az ötvenhatos forradalomról bő tíz éve nem indulhatott semmilyen vita, pedig az íróknak volna mit mondaniuk róla (*A kiegyensúlyozottság ára*). Kínos csönd, hol kimondva, hol kimondatlanul működő szilencium s éber cenzúra követte szavait.

A hazai társadalom a XX. század különböző szakaszaiban olyan mély poklokörökbe zuhant, hogy olykor a hiábavalóságok hiábavalóságának tudata töltötte el, mint Kölcseyt a *Vanitatum vanitasban*, Vörösmartyt *Az emberekben*, Adyt a *Krónikás ének 1918-ból* című versében. Ennek tudatában mit tehetne? – Neki is költői mítoszra támadt igénye, amelyben nem kell beérnie az „egyetlen út királya” blaszfémikus, mégis fölstilizált szükösségével, s magasból tekinthet le sorsával eggyé vált hazájára, nemzetére.

Csoóri nyugtalansága sohasem csihadt, ritkásan előforduló idillikus – és főként szerelmes – verseiből is kihallik a menekülő ember, a szökevény pánik-szerű tudata. Lelkiismerete két irányból mardossa: egyrészt meg kell küzdenie

igazáért, másrészt méltó ellenfél híján nem teheti (*Sóvárgás nemlétező sárkány után*, hatvanas évek közepe). Közéleti harcait később is, mindig méltatlanul alacsony szinten kell megvívnia; jó ellenfélre alig talál. Költői tetteinek súlyát kevesli, a karámban tartott ország beszűkültségében levegőtlenység fojtogatja. Az új évezred küszöbén támadó, veszedelmes politikai oldalszelek ismét megtépázták vitorláját, jobban, mint a korábban szemközt jövők.

A reménytelenség sosem hatalmasodott el fölötté végső elhallgatásáig. Bámulatos energiaátadásra volt képes a kényszerű szilenciumok, tilalmak idején is. Nem csak az alkotás ihlető lázából, a női vagy a természeti szépségből, nem csak a nagy műalkotások fölötti gyönyörűségéből merített erőt. A társadalom züllöttsége és romlottsága miatti háborgását is műveinek javára fordította. Ellenálló költő volt. Sokszor maró gúnnyal tette nevetségessé ellenfeleit, s nem hátrált meg semmilyen helyzetben. Keserűségein előbb-utóbb úrrá lett, és bátorította a hetvenes évek küszöbén már a legjobbakéval vetekedő népszerűsége. Meg kellett éreznie a feléje áradó szeretetet költői föllépésein s a szemekben a remény felcsillanó visszfényét: ennek a költőnek a szava bizakodó „jóslás a mi időnkéről”, gondoltuk sokan.

Barbár imádsága egy új panteizmus szintjén csillantotta föl a „visszaszületés” reményét: „kisimíthatatlan ráncú kő, / anya-világosságú szikla, méhed küszöbe előtt állok”. A „barbár” jelző az esztétikai őserő, a „finoman” is lélekölő társadalmi manipuláció elleni lázadás szava. A *világ anyaméhe* képben nem a reinkarnáció elve működik, hanem a világmindenségbe való „visszaszületés”, a kozmosz, szerelemben az én és a nem én azonosságának gondolata. Hasonlót fejez ki, mint a *Föld, nyitott sebem* metaforája. A Csoóri-líra modern képpalkotására jellemző, hogy a világméretűt önnön személyes részévé teszi. A kozmikus spiritualitás szintjén viszonylagossá válnak a méretek: a Földanya krátereit, szakadékait és földrengéses törésvonalait saját sebeiként látta.

Ez a világnyi méretű fájás is feloldódik a *Második születésem* kötet címadó versében: „Amerre indulok, / még nyár ragyog tovább; / egy folyó fény-pengéje tündököl – / de föltámad lassan a cigánybambusz: e jeremiási ököl; / víz és sár ideje, / hideg álmoké, köveké: // második születésemé.” Proféciája elnyomó birodalmak ellen fordul, mint amikor Jeremiás buzdította népét Assíria, Egyiptom és Babilon elnyomó hatalma ellen. De a változékony politikán is túl tudott tekinteni: nem egy nagyhatalom széthullásának volt már tanúja. Hirdeti, hogy csak a mindenségbe visszaszármasztva élhetjük meg az örök létezését. Képeiben a szülőföld gyerekkori tája sejlik föl: „Egy hegy / s egy vörösen izzó bányadomb / szűk völgye nyit utat. // Elhagyom, mint a gyerekkoromat.” A Zámoly mellett emelkedő Vértes lankás szőlőstől nem messze az egykori bauxitbánya mély vágata vöröslök. A hegy lábánál még valaha a bővizű Forrás eredt, s a zámolyi síkság kissé távolibb részén a Császár-tó „cigánybambuszos” növényzete kötötte le a még gyermek költő figyelmét. Ez volt nyaranta boldog játszóhelye, ahogy azt a *Vadfiú hajjal* című versében és egyebütt is megírta. A szülőföldre utaló helyrajzot nem árt ismernünk, de lényegesen fontosabb e tárgyi

dolgok szimbolikája. A cigánybambusz mint *jeremiási ököl* a költő profétai hivatottságáról vall többszörös áttételességével. A *Barbár imádságban* szereplő *kisimíthatatlan ráncú kő* és az *anya-világosságú szikla* az édesanyára vonatkoztatva is a megmásíthatatlan őseredetről, egyúttal az öröklétből való részesedéstről szól. A *Második születésem* kötetét joggal tartja számon a Csoóri-irodalom a pálya modernebb fokozatra emelkedés jelének, de az egyre inkább szurrealista látomások is konkrét tényekre vezethetők vissza, akár csak Nagy Lászlónál, Szilágyi Domokosnál, Juhásznál, Tornainál.

Kitörésre ösztönző nyugtalanságában izgatottan változtatja álomszerű képekké varázsolt érzelmi helyszíneit a szülőfalu, Budapest, az egyre jobban megismert Erdély s a nemzettest más elcsatolt részei között. Távolibb utazások, óceán fölötti repülések nyitják meg szemét, szívét a végtelenségre. Eljut Lengyelországba, Kubába, Finnországba, az oroszokhoz, idővel az Egyesült Államokba, francia, holland földre is, „élőben” ismerkedik a világ művészetének remekeivel, ugyanúgy a távoli népek nemzeti karakterével, történelmi levegőjével. Nyugvópontra mégsem talált, elégedetlensége csak növekedett a tenger fölött, felhőkarcolók alatt. „Szökevényként” is hiányolja a korlátozatlan szabadságot – de ráébred, hogy azt csak idehaza, szülőhazájában s a határokon át folytató nyelvközösségért való cselekvésben találhatja meg. A hazai föld úgy tartja vonzásában, mint Adyt a *Föl-földobott kőben*. A szabadság csak a letéphetetlen lelki kötöttségekben valósulhat meg. E kartéziánus fölismeréséről *Idegszálaival a szél* című verse vall még gyönyörűen.

E művével mások is foglalkoztak már, Vasy Géza külön verselemzést szánt neki. Ám ahány olvasata van, annyi féle értelmezése lehetséges. A haza érzelmi kötőerejéről adott vallomása nem XIX. századi költőink pátoszára emlékeztet – fájdalommal jellegzetesen a XX. század második felének forrásaiból, vérzéseiből és veszteségeiből is meríti az ezeréves nemzeti lét és kultúra változásokban is megőrzött önazonosságát. A versbeszéd egyszeri és megismételhetetlen: bármilyen lélekmarcangoló történelmi tények táplálják, érezzük benne a személyesség testmelegét. A látomás helyrajzát itt is érezni vélem a zámolyi medence fölé magasodó Vértes hegységgel. „A szőlőkarókkal kivert hegy: / Szent István itt maradt koronája.” Árpád-kori romok, csatahelyek, a táj lelke; megannyi testiszellemi örökség. „Tolongó úri zaj: / csikónyerítés, patadobaj” – Csaba legendája. Történelmi tényeken alapuló, vértes-pajzsos monda egy ezer évvel ezelőtti, fényes győzelemről. Az ezerszáz éves honfoglalás előtti és utáni történelem földből kiforduló cserépdarabjai. „Hunyadi László nyakszirtje, válla” – és a magyar nép minden nyomorúsága. Az európaiságot bántatlanul jelképező Notre-Dame-mal szívfájdítón összehasonlítva is milyen lélekemelő egy középkori templomfal maradéka vagy egy alapjáig lerombolt, kerek toronytöredék a zámolyi medence túlfelén. Van-e becsesebb emléktárgy, mint amelyik nem az épen maradt szépségével és tökéletességével, hanem már-már a paralimpikoni csonkaság fantomfájdalmaival és akarattal megtoldott erejével fejezi ki nemzeti megmaradásunkat? A szüleit, szülőföldjét féltő, a szerelemtől a teljességet váró, a pálya-

társak, barátok szavát és figyelmét igénylő, világképét folyton tágító, önmagával szemben is maximalista költő igény szintjén mindez könnyes öröm, de remény is, mert a megmaradásnak nemcsak a messzi múltba terjedő ideje, hanem a jövő ígérete is egyúttal. Ezért szól így az *Idegszálaival a szél*: „Mint húsban vándorló szilánkot, / hordod magadban romjait; /s ha már sebesülésed ideköt, / ideköt gyógyulásod is.” A haza sok remekművet csalt ki legzseniálisabb költőinkből, de egy-két kortársi mű mellett ez az a változat, amelyben a költői kép a légiességgel és szakadékony finomságával fejezi ki a kötöttséget: „Nincs másik idő, mely befogadna, / másik ország, mely nevet adna; ideköt / idegszálaival a szél, / pamutszálaival a köd / s a végső türelem is ideötvöz.” Ismét megcsodálom azt az érzékenységet, amelynek többszörös szinesztéziája már inkább metafizika, mint fizika. A szülőhaza és az egyén mágneses vonzását érzékeli a költő a szél idegszálainak kötőerejével. A képsor személyes és tárgyi összetevői különös érzetcserekkel fonódnak össze.

*

Balzac-regényekbe illő, hogy vidéki fiúként milyen világfiasan rátalált a hozzá illő fővárosi értelmiségre s annak gyülekezőhelyeire, költők, írók, filmesek, képzőművészek, esztéták és közgazdászok körébe. A Belvárosi Kávéházban hamar föltűnt szegényen is elegáns megjelenésével, karakteres véleményének szabatos megformálásával. Szavára lármásabb társaságokban is reá kellett figyelni: szenvedélyes és meggondolt, akárcsak verseiben. Bátran kockáztató, a hallgatózókkal mit sem törődő, megtámadtatásainak alkalmain gyors riposztokra képes vívó. Róla és társaságáról még elmondható az, amit a harmincas-negyvenes szárszói konferenciákon összegyűlő népi íróiról és más szellemi emberekről mondhatunk: nemzedék. Úgy érzem, ő volt az előjárója művészgenerációjának a szellemi mozgalmakban, a magyarságában megingathatatlan európai vagy éppen világpolgári minőségnek. Segítette őt a Németh László, Illyés, Kodály követőiből kikerült, a bartókiság fogalmát különféle területeken érvényesítő társakkal folytatott beszélgetés; e ma is élő, nagy művészetet teremtő irányzat kiemelkedő elméletírója és költői alkalmazója volt. Sokszor szólt verseiben magányról, szökevényiségről, menekülésről, de ezek csupán árnyalt összetevői az alapvetően közösségi ember lelkületének. Versei sokszor egy vagy több virtuális beszélgetőtársnak szólnak: a vele egyetértő vagy vitázó barátoknak, az emelkedni vágyó nép és nemzet fiainak. A magányosság rátörő érzésével is rendre megküzdő férfi a művelt közösségi ember alaptípusa volt. Szerelmes versei is izzó szenvedélyességről árulkodnak a másik személyre kiáradó vágy és öröm, a veszteség és a gyász állapotában.

Mit is jelent a fentebb idézett *Barbár imádság* „barbár” jelzője? A finomkodással és a verstani regulával szemben az ősit a modernben, ahogy oly sokat foglalkozott ezzel nagy költőnemzedéke, Nagy László, a fiatal Juhász Ferenc, Tornai József, az elméleti emberek közül Kiss Ferenc, Vekerdi László, festők, szobrászok, filmesek, építészek bevonásával.

Fiatalságában gyakran mondogatták róla, hogy egy modern változatú Petőfi lakozik benne. Barátaival együtt a majd' reménytelen „kulturpolitikai” helyzetben is a modern világirodalomra kitekintő, egyúttal autentikusan magyar líra lehetőségeit kereste. A korszerű lírát a népköltészet természetes, lényegre törő esztétikai észjárásával együtt képzelte el. A zászlón Bartók nevével váltotta valóra ezt a korszakos elvet. Társaival együtt az európai magas kultúrán kívül rekedt népek életére és művészetére is kitekintett. Igényt tartott a föltétlen őszinteségre, a társadalom nyomorúságával s a politikai hazugságokkal szembeni kritícizmusra, az írói felelősségre. A kiváltságosokhoz képest alacsony sorban tartott emberek hangadójának, az eltiport forradalom után is a forradalmi lelkesületű költőt látta benne a nagyközönség. A hetvenes évek végén, egy könyvnapon olyan hosszú sorokban álltak a Vígszínház előtti sátraknál az olvasói, mintha egy Szent István-napi körmenet verődött volna össze az államalapító királyról elnevezett körúton. A *Tenger és diólevél* című esszékötetének könyvheti megjelenésekor lehettem ennek szemtanúja.

Fiatalkori portréját igyekeztem fölvezetni, noha nekem késő öregkorában is azt jelentette, mint harmincas éveiben járva, amikor személyesen megismertem. Egy romlásra hajlamos korban az érzelmi kultúra fölülmúlhatatlan természetességét, a lehetségesig föltranszformált feszültségű indulatok művészetét láttam benne, a látomásos metafora egyéni megújítóját. A tekintélyt parancsolón is mindig barátián vitatkozó vagy egyetértő szellemi vezető, a tágon vett évezredforduló hiteles szavú, nagy magyarját.

Lakodalmában. Nagy László, Csoóri Sándor, Ágh István, Marosi Julianna, Zelnik József (fotó: Sarkantyú Mihály, 1976)